

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

УДК 330.111.4:001
JEL O30

DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2790

ІСТОРИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ТЕОРІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛІЗМУ

Федорова Наталя Євгенівна*, кандидат економічних наук,
доцент, доцент кафедри підприємництва,
організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки
Державний вищий навчальний заклад
«Український державний хіміко-технологічний університет»

*ORCID: 0000-0003-1693-6260

© Федорова Н.Є., 2022

*Стаття отримана редакцією 22.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 22.11.2022*

Вступ. Сучасна епоха – це час радикальних соціально-економічних трансформацій. З кінця ХХ століття вчені намагаються описати і пояснити ті якісні зміни, що відбуваються в різних сферах світового розвитку – економічній, політичній, соціальній, соціокультурній тощо. Стара індустріальна система господарювання, тобто капіталізм, трансформується в якісно нову стадію суспільного розвитку. При цьому існує безліч трактувань цієї найновітнішої епохи в залежності від критерію, який взятий за основу аналізу: це постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство та інформаційна економіка, нова економіка, мережеве суспільство, інтернет-економіка, економіка знань, економіка потреб, сервісна економіка тощо. Різноманіття підходів до визначення стадії, наступної за індустріальною, свідчить про відсутність єдиної бази аналізу етапів становлення та розвитку нового суспільства та вимагає більш глибокого теоретичного осмислення вказаного процесу.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Аналіз нової стадії розвитку суспільства, наступної за індустріальною, що являє собою різні варіанти теорії постіндустріалізму, був започаткований в другій половині ХХ ст. завдяки працям таких відомих вчених, як Р. Арон, Д. Белл, І. Валлерстайн, Дж. Гелбрейт, П. Друкер, М. Кастеллс, Л. Ларуш, У. Росту, Дж. Стігліц, Т. Стоньє, Е. Тоффлер, Ж. Фурастьє та інші. Українські дослідники також приділяють цьому питанню значну увагу, а саме: В. Базилевич, О. Білорус, А. Гальчинський, В. Геєць, Н. Гражевська, А. Філіпенко, А. Чухно та інші вчені, що зосереджуються на особливостях прояву нової, постіндустріальної епохи в трансформаційних економіках пострадянського простору, особливо в контексті необхідності прискорення інноваційного розвитку цих країн.

Докорінна трансформація існуючих в суспільній системі зв'язків на новому етапі диктує необхідність розширення теоретичної бази дослідження проблем розвитку суспільства в нових умовах. Одним з суттєвих кроків в напрямку вирішення цього завдання, з нашого погляду, виступає історичний аналіз теоретичних підходів до визначення й характеристики нової стадії розвитку суспільства, що формується.

Метою статті виступає дослідження еволюції теорії постіндустріалізму в контексті аналізу підходів до визначення стадії суспільного розвитку, наступної за індустріальною (капіталістичною).

Основний матеріал і результати. Відправною точкою при аналізі основних теорій постіндустріалізму слід вважати концепцію індустріального, або капіталістичного, буржуазного суспільства як його підґрунтя.

Вперше термін «індустріальне суспільство» використав К.-А. Сен-Сімон для визначення стадії, наступної за середньовічною (феодално-становою), основою якої є промисловість, плановість і централізм в управлінні економікою. Родоначальником концепції «індустріального суспільства» вважають

американського економіста П. Дракера, який у 40-х рр. ХХ ст. опублікував кілька праць, присвячених цій проблемі: «Майбутнє індустріальної людини» (1942), «Ідея корпорації» (1946), «Великий бізнес» (1947), «Нове суспільство. Анатомія індустріального ладу» (1949). Становлення «індустріальної системи», основу якої створюють корпорації, що здійснюють масове виробництво, він відносить до ХХ ст.

До середини ХХ ст. теорія індустріального (капіталістичного) суспільства була остаточно сформульована та розглядалася як певна стадія розвитку суспільства, яка є перехідною між аграрною та постіндустріальною стадіями. Для цього типу суспільної організації властиві розвинута та складна система поділу праці за умов його спеціалізації, масове виробництво товарів для широкого вжитку, машинізація й автоматизація виробництва та управління, науково-технічна революція. В індустріальній системі основні характеристики великої промисловості та моделі розвитку, що задаються ними, стають визначальними для соціальної взаємодії всіх її суб'єктів. Капіталістичному типу економіки притаманна приватна власність на засоби виробництва, децентралізоване регулювання економіки, поділ суспільства на наймачів – власників засобів виробництва та найманих робітників, гонитва за прибутком як рушієм виробництва та циклічні коливання економіки [1].

Аналізуючи погляди вчених щодо трансформації капіталізму (індустріальної цивілізації) в наступну модель суспільної організації, можна констатувати, що першим підходом до її характеристики стали так звані соціалістичні й комуністичні концепції, що прогнозують появу нового, більш справедливого, освіченого та прогресивного суспільства на противагу капіталістичній (буржуазній) системі суспільного устрою. В основу своїх концепцій нового суспільства вони поклали критерій справедливості розподілу власності, планомірності, рівності.

Цей підхід започаткували пізні соціалісти-утопісти, що піддавали критиці класичну теорію ринкового «природного порядку». Нове, більш гуманне суспільство вони бачили по-різному: у Ш. Фур'є це соціетарне виробництво, що характеризується обов'язковістю та привабливістю праці для всіх, плануванням, розподілом за капіталом, працею та талантом. У Р. Оуена таким суспільством виступає комуністичне, що характеризуватиметься повною ліквідацією приватної власності, рівністю, перетворенням праці на єдине джерело цінності, реалізацією соціалістичного принципу розподілу: від кожного за здібностями, кожному за працею.

Взявши за основу ідеї соціалістів-утопістів, К. Маркс розвиває їх за допомогою ідеї неминучості загибелі капіталізму та заміни його комунізмом, або асоціацією, в якій «вільний розвиток кожного є умовою розвитку всіх» [2, с. 447]. На думку вченого, комуністичне суспільство пройде дві фази розвитку: соціалізм і комунізм, при цьому спільними для них рисами будуть утвердження суспільної власності, рівність, відсутність ринкових відносин, колективізм, планомірне безкризове господарство, що тим самим призведе до ліквідації експлуатації [3, с. 20].

Ліберально-реформістська течія марксизму пропонувала свої концепції соціалізму як альтернативу капіталізму. Так, Е. Бернштейн трактував соціалізм як природну господарську кооперацію, сформовану на основі приватних кооперативних підприємств та доповнену муніципальною власністю [4, с. 107, 141]. К. Каутський обґрунтував теорію мирного «вростання» капіталізму в соціалізм на основі переходу буржуазного суспільства у стадію «ультраімперіалізму», тобто злиття галузевих монополій у єдиний всесвітній картель. На думку вченого, це сприятиме створенню умов для планомірного регулювання господарства у світовому масштабі, тобто формуванню «організованого капіталізму» як економічного та політичного союзу вільних національних держав, роззброєння та модернізації виробництва та демократизації суспільства. Р. Гільфердінг започаткував теорію організованого капіталізму, основу якого становить свідоме та планомірне регулювання суспільного виробництва фінансовим капіталом.

Німецька історична школа також аналізувала фазу, наступну за капіталістичною. Так, Б. Гільдебранд такою стадією вважав «розвинене кредитне господарство» як вершину економічного розвитку націй. На думку вченого, в ньому створюються могутні стимули підвищення економічної активності, а ліквідація «панування грошей і капіталу» перетворює ринкову економіку на справедливий устрій, «добродійне» суспільство, засноване на довірі, рівності та високих моральних якостей членів суспільства. Водночас, незважаючи на схожість ідей щодо суспільного ідеалу, Б. Гільдебранд виступає з критикою утопічного соціалізму, захищаючи принципи ринкового господарювання, приватну власність як «потужний двигун розвитку людського духу», який уможливує індивідуальну різноманітність та розвиток [5, с. 213].

Й. Шумпетер, подібно до соціалістів-утопістів та К. Маркса, обґрунтовує тезу про самозаперечення капіталізму та перехід до соціалізму, але не під впливом «розвалу економіки», а через інститути: «люди

й інститути змінюються в тих умовах, які готують їх до соціалістичних форм». Вчений зазначає, що «успіхи системи підривають соціальні інституції, що її захищають і неминуче створюють умови, в яких вона не виживе та які виразно вказують на соціалізм як на її прямого спадкоємця» [6, с. 86–87]. Соціалізм Й. Шумпетер вважає інституційною системою, де центральна влада контролює засоби виробництва й саме виробництво, а економічна діяльність здійснюється переважно в суспільному секторі. Вчений вважає, що «соціалістична схема організації має відповідати вищому ступеню раціональності».

Обґрунтовуючи моделі ідеальних типів господарства, В. Ойкен в якості одного з критеріїв виділив особливості генезису економічного ладу, згідно з яким вирізняються «природно-зростаючий» та «законодавчо-встановлений» лад. Перший утворюється еволюційно, другий виникає внаслідок свідомих економіко-політичних рішень. Ці ідеї лягли в основу концепції «соціального ринкового господарства А. Мюллер-Армака, як моделі нового суспільного ладу, в якому принцип свободи ринку поєднуються з принципом соціального вирівнювання.

Використовуючи психолого-технократичний принцип, Т. Веблен будує власну концепцію індустріальної системи, в якій капіталізм (за термінологією Т. Веблена «грошове господарство») проходить стадію панування підприємця й стадію панування фінансів, на якій проявляється суперечність між індустрією та бізнесом. Відповідно, подальший розвиток суспільства вчений вбачав у здійсненні реформ на основі невпинного науково-технічного прогресу. Внаслідок цього відбудеться страйк інженерів, який призведе до формування «нового порядку», в якому влада перейде до технократів, що забезпечать формування більш досконалого та справедливого суспільства. Дж. Коммонс таким суспільством вважав «адміністративний капіталізм», що прийде на зміну фінансовому (банківському) капіталізму, де спеціальні урядові комісії виступатимуть верховними арбітрами при укладанні угод між «колективними інституціями» (об'єднаннями підприємців і працівників).

Доволі цікаво епоха, наступна за індустріальною, аналізується представниками теорії системної трансформації капіталізму, що набули поширення у другій половині ХХ ст. та відображали якісно нові риси капіталізму та його здатність до трансформаційних змін. До цих теорій відносять: теорію народного капіталізму (теорію дифузії власності (А. Берлі, Дж. Кларк), теорію управлінської революції (П. Друкер, Дж. Бернхем), теорію революції доходів (С. Кузенць, М. Сальвадорі); теорію колективного капіталізму (А. Берлі, Г. Мінз); теорію змішаної економіки (Е. Хансен, Дж. Кларк); теорію суспільного добробуту (Дж. Гелбрейт, Дж. Кларк); теорію соціального пратнерства (Р. Арон, Дж. Гелбрейт) та інші. У цілому зазначені теорії констатували здатність капіталізму до трансформаційних змін під впливом НТР. В цілому зазначені концепції констатують існування трьох відносно стійких функціональних структур: індустріальне суспільство початку ХХ ст.; суспільство масового споживання 60-х років ХХ ст.; нове громадянське, або постіндустріальне (інформаційне) суспільство кінця ХХ – початку ХХІ ст. Згідно з зазначеними теоріями, в постіндустріальному суспільстві відбуватиметься трансформація власності (домінування акціонерної власності) та вирівнювання доходів, а влада переходить від капіталістів-власників до найманих управлінців-менеджерів.

Водночас найбільшою мірою технологічний детермінізм проявився у представників соціально-інституціональних технократичних концепцій, в яких постіндустріальне суспільство аналізується найбільш широко. До цих теорій, що сформувалися в 60-80-х роках ХХ ст., відносять: теорії індустріального та нового індустріального суспільства (Дж. Гелбрейт, В. Росту, Ж. Елльоль, Р. Арон); теорію постіндустріального суспільства (Д. Рімен, Д. Белл); теорію суспільства «третьої хвилі» (Е. Тоффлер); теорію інноваційно-підприємницької економіки (П. Друкер); теорію суспільства знання (Р. Кроуфорд); теорію інформаційного суспільства (М. Кастельс); теорію постеконічного суспільства (В. Іноземцев) тощо.

Так, американський економіст і політолог У. Росту в праці «Стадії економічного зростання» (1960) розробив модель лінійних етапів зростання, що модифікує поетапну схему суспільного розвитку К. Маркса. Вчений виділяє п'ять послідовних стадій економічного зростання, які всі країни мають пройти: традиційне суспільство; підготовка передумов для піднесення; піднесення; рух до зрілості; ера високого масового споживання. Згідно з періодизацією економічного розвитку В. Росту, наступна за суспільством масового споживання стадія – це пошук шляхів якісного поліпшення життєвих умов людини за допомогою економічної політики, яка, своєю чергою, визначається рівнем технологічного розвитку суспільства [7].

Дж. Гелбрейт виступив зі своєрідним різновидом теорії «індустріального суспільства». В своїй праці «Нове індустріальне суспільство» (1967) він спробував розробити «синтетичну», як він казав, те-

орію, котра б охоплювала всі найважливіші закономірності сучасного капіталізму. Вчений доводить, що з розвитком корпорації управління нею переходить від окремих осіб до техноструктури – групи освічених людей, а основною метою діяльності корпорації стає не отримання максимального прибутку, а високий темп виробництва, що природно відповідає інтересам суспільства. Характерними рисами нового індустріального суспільства стають активна роль держави, глобальне планування, злиття великих корпорацій із державою [8]. Схожої думки дотримується американський політолог і соціолог З. Бжезинський, який наступною за індустріальною виділяє «технотронну еру», що характеризується переважанням сфери послуг, розвитком індивідуальних здібностей людини, доступністю освіти, заміною мотивів нагромадження багатства «моральним імперативом використання науки в інтересах суспільства», формуванням нової еліти, тобто організаторів виробництва та вчених.

В середині ХХ ст. активно розвиваються концепції футурології як засіб переборення «старих ідеологій». Вони поділилися на дві групи: індустріальні та конвергентні. У межах індустріального напрямку, що відзначені технологічним детермінізмом, футурологічного характеру набувають так звані теорії постсуспільства. За підрахунками Д. Белла, впродовж 60-70-х рр. ХХ ст. з'явилося близько двадцяти визначень з префіксом «пост»: постбуржуазне (Р. Дарендорф), посткапіталістичне (Р. Літхейм, К. Боулдінг), постцивілізаційне (Г. Кан), постсучасне (А. Етціоні) суспільство тощо.

В межах футурологічних концепцій розвивається й теорія «трьох хвиль» Е. Тоффлера, Д. Белла та В. Росту (аграрна, індустріальна та постіндустріальна хвиля). Становлення постіндустріальної цивілізації, на думку прихильників цієї теорії, відбуватиметься через хвилю комп'ютерів, комунікацій та утвердження суперіндустріалізму. Третя хвиля, з їх погляду, почала формуватися в середині ХХ ст. та характеризується більш рівномірними темпами економічного зростання, переходом від кількості до якості життя, зниженням рівня спеціалізації, переходом на альтернативні джерела енергії, домінуванням кількості спеціалістів, зайнятих в сфері науки, знань та інформації, трансформацією класового поділу суспільства на професійний, зростанням мобільності, а також формуванням основного конфлікту між знанням і некомпетентністю. Перехід від другої до третьої хвилі, згідно з Т. Стоуньєром, здійснюватиметься в процесі трьох «кремнієвих» революцій: винайдення мікросхем, створення фотоенергетичних батарей та розвиток парникових господарств.

Деякі футурологи та соціологи пов'язують майбутнє суспільства з його подальшою соціалізацією та навіть припускали формування різних типів соціалістичних систем: «гуманістичного соціалізму» (К. Келлі), «післяреволюційного комуністичного суспільства» (І. Гальтунг), «нового соціалізму» (Дж. Гелбрейт), «пенсійно-фондового соціалізму» (П. Друкер).

Індустріальні концепції розвитку, а також теорія «трьох хвиль» найбільш сприяла формуванню теорій постіндустріального суспільства. Серед концепцій постіндустріалізму виділяють два основних їх типи: ліберальний та радикальний. Перший спирається на американську модель розвитку (Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Тоффлер, К. Боулдінг тощо); другий – на європейській моделі (Р. Арон, А. Турен, Ж. Фурастьє, М. Кастельс).

На думку Д. Белла як фундатора теорії постіндустріалізму, постіндустріальна (чи нова) економіка є вищим ступенем економічного розвитку суспільства. Вчений використовував метод поділу суспільства на три сектори – соціальна структура (технологічні та економічні елементи), політична організація (політичні інститути) та культура, що забезпечує стабільність розвитку. Кожна сфера суспільства визначається власним принципом чи фактором, що регламентує його розвиток. Становлення постіндустріального суспільства Д. Белл визначає як еволюційний процес під впливом технологічного та господарського прогресу, якісних змін в політичній та культурній галузях (зростання толерантності та терпимості), розвитку сфери послуг та інформації, здобуття наукою нової ролі та перебудови суспільства у напрямку формування «соціологізованої» моделі.

Теорія постіндустріалізму характеризувалася принципом домінування технологічних аспектів організації суспільного виробництва над оцінкою класової структури, що поширюється не тільки на історичну періодизацію, а й на конкретний аналіз економічного розвитку сучасних суспільств. В межах цієї теорії здійснювалася структуризація секторів суспільного виробництва й виявлення внутрішніх закономірностей господарського розвитку, що не залежали від соціальної чи політичної системи країни. Факторами, що зумовлюють перехід від індустріального до постіндустріального суспільства вважалися зміна економіки від виробництва товарів до виробництва послуг; зміна соціальної структури суспільства (професійний поділ); центральне місце у визначенні політики займає теоретичне знання

(університети стають головними інститутами суспільства); створення нової інтелектуальної технології; планування та контроль над технологічними змінами.

Альтернативою теорії постіндустріального суспільства стала теорія «постекономічного» суспільства. Як зауважує В.Л. Іноземцев, «становлення постекономічного ладу, безумовно, передбачає розвиток постіндустріальних тенденцій, але передбачає його як свою матеріальну основу, а не як попередню щабель історичної еволюції. Концепція постекономічного розглядає систему цінностей та характер поведінки людини як найважливіші інструменти зміни соціального світопорядку та в соціальній реальності нинішнього дня бачить насамперед поверхневі форми, що породжуються еволюцією самосвідомості особистості. У ній індивідуальне світосприйняття ставиться вище соціальної стратифікації, а самовдосконалення людини – вище прогресу матеріального виробництва. Теорія постекономічного суспільства, таким чином, будується навколо дослідження того, як і в яких формах розвиток особистості визначає сучасний соціальний прогрес, виводячи його за рамки відносин людини як з природою, так і з перетвореним нею самою світом [9, с. 20–21, 45].

Технологічний детермінізм концепції постіндустріалізму підсилюється у його нових різновидах, зокрема, в теорії інформаційного суспільства, теорії економіки знання, економіки інформації, електронно-цифрового суспільства тощо. Деякі вчені навіть ототожнювали поняття «постіндустріальне суспільство» та «інформаційне суспільство», зокрема, до них належить Й. Масуда в своїй праці «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» (1981). Основи теорії інформаційного суспільства закладені в працях З. Бжезинського, Д. Белла, Е. Тоффлера тощо. Сам термін «інформаційне суспільство» ввели в науковий обіг на початку 60-х рр. ХХ ст. не залежно один від одного Ф. Махлуп (США) та Т. Умесао (Японія). На думку фундатора теорії інформаційного суспільства М. Кастельса останнє являє собою суспільство, в якому генерування, обробка й передача інформації стали основними джерелами продуктивності.

Й. Масуда стверджує, що в новому суспільстві знання, інформація та способи її обробки стають вирішальним фактором прогресивного розвитку суспільства та визначає інформаційне суспільство як таке, в якому точкою опори є інформаційні цінності більшою мірою, ніж матеріальні, та економіка якого оцінює капітал у формі знань (knowledge capital) вище, ніж матеріальний капітал (material capital) [10, с. 623]. В. Мартін визначає інформаційне суспільство як таке, в якому «якість життя так само, як і можливості соціальних змін і економічного розвитку більшою мірою залежать від інформації та її використання» [11, с. 3].

Д. Тапскотт пропонує називати нову епоху «електронно-цифровим суспільством», визначаючи такі його риси, як: орієнтація на знання; цифрова форма подання об'єктів; віртуальна природа; молекулярна структура; інтеграція, міжмережева взаємодія; усунення посередників; конвергенція; інноваційна природа; трансформація відносин «виробник – споживач»; динамізм; глобальні масштаби; наявність суперечностей [12, с. 83–87].

На відміну від японських дослідників Й. Масуди та Т. Умесао, що наголошували на вирішальному значенні інформації в сучасному суспільстві, більшість європейських і американських дослідників починаючи з другої половини 80-х рр. ХХ ст. акцентують увагу на ролі й значенні не стільки інформації, стільки знань. Так, Ж. Сапір пропонує замінити термін «інформаційна економіка» поняттям «економіка знання» для визначення нової стадії розвитку суспільства замість терміну «інформаційна економіка», оскільки знання – це усвідомлена й оброблена індивідом інформація.

Р. Кроуфорд називає суспільством знань таке суспільство, в якому головну роль в процесі його розвитку відіграють знання. Нове знання сприяє виникненню нової технології, що зумовлює економічні зміни, які, своєю чергою, викликають соціально-політичні й світоглядні зміни. За своєю сутністю цей термін відображає характеристики постіндустріального суспільства, але на більш високому еволюційному ступені розвитку, в ході якого при задоволенні життєво необхідних потреб людини стають усе більше затребуваними диференційовані товари й послуги, вироблені різними дрібними підприємствами, інтенсифікується розвиток людського капіталу й сфери послуг. Російський економіст В. Іноземцев, погоджуючись з ним, підкреслює, що «найважливішим виробничим ресурсом суспільства стає не стільки інформація як відносно об'єктивна сутність або набір даних..., скільки знання, тобто інформація, засвоєна людиною та не існуюча поза її свідомістю» [13, с. 3]. Т. Сакаїя пропонує називати нову епоху «Knowledge-value Revolution» («знаннево-ціннісна революція»). Вчений відзначає, що, на відміну від попередніх технологічних революцій, сучасна знаннево-ціннісна революція призводить до зниження залежності від матеріальних благ і збільшення диверсифікованості й масштабів інформаційних послуг. Сучасні інновації сприяють збільшенню значимості вартості, створюваної знаннями [14].

Термін «економіка, заснована на знаннях» (knowledge-based economy) запропонував Д. Куа, акцентуючи увагу на знанні як основному елементі сучасних економічних перетворень. Р. Крайбах називає сучасне суспільство «суспільством науки» [15, с. 803].

П. Друкер розробляє теорії інноваційної економіки, підприємницького суспільства, а також посткапіталістичного суспільства в працях «Інновація і підприємництво» (1985) та «Посткапіталістичне суспільство» (1993). На думку вченого, інноваційна економіка відрізняється від економіки виробництва 60-70-х років тим, що її основною рисою стала розробка ідей, які руйнують попередні рішення, товари, послуги й виробництво, а динаміка економіки й суспільства визначається не стільки наукою і вченими, скільки мільйонами людей, які самостійно приймають часто інтуїтивні, творчі рішення. Для розкриття найважливіших економічних процесів, крім мікро- і макроекономіки, необхідна метаекономіка, яка враховувала б вплив таких потужних «неекономічних» факторів, як демографія, освіта, нові технології, екологія, тип психології людей, рівень культури тощо.

Отже, теоретики концепції інформаційного суспільства та її різновидів розглядають нову стадію соціально-економічного розвитку як таку, що принципово відрізняється від попередньої мобільністю та динамізмом, демократизацією управління, зміною системи цінностей в бік зростання значимості соціальних факторів, глобалізацією соціально-економічних процесів. Ними відзначаються характерні особливості інформації як специфічного ресурсу, що перестає бути рідкісним.

Схематично підсумки аналізу теоретичної спадщини вчених щодо визначення стадії суспільного розвитку, наступної за індустріальною (капіталістичною), можна подати у вигляді таблиці (Табл. 1).

Таблиця 1

Визначення стадії суспільного розвитку, наступної за індустріальною (капіталістичною)

Автор	Назва стадії	Характерні особливості стадії
Ш. Фур'є	Соціетарне суспільство	Обов'язковість та привабливість праці для всіх, планування, розподіл за капіталом, працею та талантом
Р. Оуен	Комунізм	Повна ліквідація приватної власності, рівність, перетворення праці на єдине джерело цінності, реалізація соціалістичного принципу розподілу: від кожного за здібностями, кожному за працею.
К. Маркс	Комунізм або асоціація	Утвердження суспільної власності, рівність, відсутність ринкових відносин, колективізм, планомірне безкризове господарство, відсутність експлуатації
Е. Бернштейн	Соціалізм	Природна господарська кооперація, сформована на основі приватних кооперативних підприємств та доповнена муніципальною власністю
К. Каутський	Ультраімперіалізм	Планомірне регулювання господарства у світовому масштабі, тобто формування «організованого капіталізму» як економічного та політичного союзу вільних національних держав, роззброєння та модернізація виробництва й демократизації суспільства
Р. Гільфердінг	Організований капіталізм	Свідоме та планомірне регулювання суспільного виробництва фінансовим капіталом
Б. Гільдебранд	Розвинене кредитне господарство	Ліквідація «панування грошей і капіталу» перетворює ринкову економіку на справедливий устрій, «добродійне» суспільство, засноване на довірі, рівності та високих моральних якостей членів суспільства
Й. Шумпетер	Соціалізм	Інституційна система, де центральна влада контролює засоби виробництва й саме виробництво, а економічна діяльність здійснюється переважно в суспільному секторі
В. Ойкен, А. Мюллер-Армак	Соціальне ринкове господарство	Суспільний лад, в якому принцип свободи ринку поєднуються з принципом соціального вирівнювання
Т. Веблен	Новий порядок	Суспільство з владою технократів, що забезпечать формування більш досконалого та справедливого устрою
Дж. Коммонс	Адміністративний капіталізм	Устрій, де спеціальні урядові комісії виступатимуть верховними арбітрами при укладанні угод між «колективними інституціями» (об'єднаннями підприємців і працівників).

Автор	Назва стадії	Характерні особливості стадії
А. Берлі, Дж. Кларк, Дж. Бернхем, С. Кузенць, М. Сальвадорі, Г. Мінз, Е. Хансен, Р. Арон,	Нове громадянське, або постіндустріальне (інформаційне) суспільство	Трансформація власності (домінування акціонерної власності) та вирівнювання доходів, а влада переходить від капіталістів-власників до найманих управлінців-менеджерів
В. Росту	Пошук якості життя	Стадія, на якій провідною ланкою стає сфера послуг. Пошук шляхів якісного поліпшення життєвих умов людини за допомогою економічної політики, яка, своєю чергою, визначається рівнем технологічного розвитку суспільства
Дж. Гелбрейт	Нова індустріальна держава	Основна ланка виробництва – зріла корпорація. З її розвитком управління нею переходить від окремих осіб до технотурки, а основною метою її діяльності стає високий темпи виробництва. Активна роль держави, глобальне планування, злиття великих корпорацій із державою.
З. Бжезинський	Технотронна ера	Переважає сфера послуг, розвиток індивідуальних здібностей людини, доступність освіти, заміна мотивів нагромадження багатства «моральним імперативом використання науки в інтересах суспільства», формування нової еліти, тобто організаторів виробництва та вчених.
Е. Тоффлер, Д. Белл, В. Росту	Третя (постіндустріальна) хвиля цивілізації	Більш рівномірні темпи економічного зростання, перехід від кількості до якості життя, зниження рівня спеціалізації, перехід на альтернативні джерела енергії, домінування кількості спеціалістів, зайнятих в сфері науки, знань та інформації, трансформація класового поділу суспільства на професійний, зростання мобільності, формування основного конфлікту між знанням і некомпетентністю
К. Келлі, І. Гальтунг, Дж. Гелбрейт, П. Друкер	Соціалізм	Гуманістичний соціалізм, післяреволюційне комуністичне суспільство, новий соціалізм, пенсійно-фондовий соціалізм: соціалізація капіталізму
Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Тоффлер, К. Боулдінг, Р. Арон, А. Турен, Ж. Фурастьє, М. Кастельс	Постіндустріалізм	Зміна економіки від виробництва товарів до виробництва послуг; зміна соціальної структури суспільства (професійний поділ); центральне місце у визначенні політики займає теоретичне знання (університети стають головними інститутами суспільства); створення нової інтелектуальної технології; планування та контроль над технологічними змінами
В. Іноземцев	Постекономічне суспільство	Суспільство за межами економічної цивілізації, де індивідуальне світосприйняття ставиться вище соціальної стратифікації, а самовдосконалення людини – вище прогресу матеріального виробництва.
М. Кастельс, Ф. Махлуп, Т. Умесао, Й. Масуда, В. Мартін	Інформаційне суспільство	Суспільство, в якому генерування, обробка й передача інформації стали основними джерелами продуктивності. Точкою опори в ньому є інформаційні цінності більшою мірою, ніж матеріальні, та економіка якого оцінює капітал у формі знань вище, ніж матеріальний капітал
Д. Тапскотт	Електронно-цифрове суспільство	Орієнтація на знання; цифрова форма подання об'єктів; віртуальна природа; молекулярна структура; інтеграція, міжмережева взаємодія; усунення посередників; конвергенція; інноваційна природа; трансформація відносин «виробник – споживач»; динамізм; глобальні масштаби; наявність суперечностей
Ж. Сапір, Р. Кроуфорд	Економіка знання	Суспільство, в якому головну роль в процесі його розвитку відіграють знання. Нове знання сприяє виникненню нової технології, що зумовлює економічні зміни, які, своєю чергою, викликають соціально-політичні й світоглядні зміни. При задоволенні життєво-необхідних потреб людини стають усе більше затребуваними диференційовані товари й послуги, вироблені різними дрібними підприємствами, інтенсифікується розвиток людського капіталу й сфери послуг

(Закінчення таблиці 1)

Автор	Назва стадії	Характерні особливості стадії
Т. Сакайя	Знаннєво-ціннісна революція	Знаннєво-ціннісна революція призводить до зниження залежності від матеріальних благ і збільшення диверсифікованості й масштабів інформаційних послуг. Сучасні інновації сприяють збільшенню значимості вартості, створюваної знанням
Д. Куа	Економіка, заснована на знаннях	Знання виступає як основний елемент сучасних економічних перетворень
П. Друкер	Інноваційна економіка, підприємницьке суспільство, посткапіталістичне суспільство	Інновації та підприємництво охоплюють все більшу масу соціальних і політичних осередків суспільства, стають щоденною, буденною практикою. Це – соціальні інновації, які безперервно перебудовують відносини як між людьми та організаціями, так і між ними та державою

Тож, зважаючи на термінологічні розбіжності в назві й характеристиці нового суспільства, що формується, вважаємо за правомірне на нинішньому його етапі використовувати найбільш універсальний термін «постіндустріальне суспільство», оскільки вказані існуючі теорії нового суспільства розвиваються в межах одного напрямку – постіндустріалізму, як теорії, що описує розвиток суспільства на стадії, що наступна за індустріальним суспільством, наслідуює його, при цьому якісно відрізняючись від нього. З нашого погляду, термін «постіндустріальне» найбільш оптимальний, адже він вказує лише на становище суспільства в тимчасовій послідовності стадій розвитку – «після індустріального», а не на його власні характеристики, які дуже різноманітні та певним чином нестійкі. Свого часу Д. Белл вказував, що «поняття постіндустріального суспільства є аналітичною конструкцією, парадигмою або рамковою концепцією, яка дає можливість визначити нові осі соціальної стратифікації в розвиненому західному суспільстві». На відміну від інших підходів, що розглядають нову епоху у протиставленні іншим формам господарювання, чим підкреслюють революційність суспільних перетворень, концепція постіндустріалізму позбавлена такої категоричності та розглядає нове суспільство як логічне продовження індустріальної епохи, як нову стадію суспільної еволюції (вони часто співіснують, поглиблюючи комплексність суспільства та природу соціальної структури). Як влучно відмітив російський вчений В. Іноземцев, «теорія постіндустріального суспільства стала фактично єдиною соціологічною концепцією ХХ ст., повною мірою підтвердженою історичною практикою» [16, с. 4].

Висновки. На сучасному етапі стара індустріальна система господарювання, тобто капіталізм, трансформується в якісно нову стадію суспільного розвитку. При цьому існує безліч трактувань цієї найновітнішої епохи в залежності від критерію, який взятий за основу аналізу: це постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство та інформаційна економіка, нова економіка, економіка знань тощо. Тож сучасні теорії, що містять аналіз стадії, наступної за індустріальною, доволі багатогранні, складні та не схожі між собою головним чином в силу невизначеності майбутнього. З нашого погляду, найбільш логічною й оптимальною назвою для суспільства, наступного за індустріальним, був би термін «постіндустріальне суспільство», або «постіндустріалізм», оскільки цей термін найбільш універсальний; він та розглядає нове суспільство як логічне продовження індустріальної епохи, як нову стадію суспільної еволюції і вказує лише на становище суспільства в тимчасовій послідовності стадій розвитку – «після індустріального», а не на його власні характеристики.

Розуміння сутності постіндустріального суспільства та його характеристик, що є предметом подальших досліджень, відкриє шлях до прогнозування тенденцій подальшої суспільної трансформації та надасть можливість розробити дієві механізми регулювання процесу соціально-економічного розвитку суспільства з метою забезпечення його прогресивного стратегічного тренду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галушко К.Ю. Індустріальне суспільство. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й. Київ : Наукова думка, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Industrialne_suspilstvo
2. К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори. [2-ге вид.]. Київ : Держ. вид. політ. літ УССР, 1963. Т. 4. 907 с.
3. К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори. [2-ге вид.]. Київ : Держ. вид. політ. літ УССР, 1963. Т. 23. 618 с.
4. Bernstein E. Wie ist wissenschaftlicher Sozialismus möglich. В., 1901.
5. Гильдебранд Б. Политэкономия настоящего и будущего. СПб., 1860. 280 с.
6. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. Київ : Основи, 1995. 528 с.

7. Rostow W.W. The Five Stages of Growth. Development and Underdevelopment: The Political Economy of Global Inequality. CO: Lynne Rienner Publishers, 2003. 463 p.
8. Гэлбрейт Д. Новое индустриальное общество. Москва, 2004. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/5021>
9. Иноземцев В.Л. За десять лет. К концепции постэкономического общества. Москва : Academia, 1988. 576 с.
10. Masuda Y. Computoria. The Information Technology Revolutionю. Oxford : Blackwell.
11. Martin W.J. The Global Informaiton Society. Aldershot: AsliebGower; Brokfield, Vt. USA : Gower, 1995. 233 p.
12. Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество. К. : INT-press; М. : Рефл-бук, 1999. 406 с.
13. Иноземцев В. Парадоксы постиндустриальной экономики (инвестиции, производительность и хозяйственный рост в 90-е годы). *Мировая экономика и международные отношения*. 2000. № 3. С. 3–11.
14. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знанием, или История будущего. Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология. Москва : Academia, 1999. URL: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1337.html
15. Kreibich R. Die Wissenschaftsgesellschaft: von Galilei zur High-Tech-Revolution. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1986.
16. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы : монография. Москва : Логос, 2000. 304 с.

REFERENCES:

1. Halushko, K.Iu. (2005), Industrialne suspilstvo. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Industrial society. Encyclopedia of the History of Ukraine]. Т. 3: E-Y. Kyiv: Naukova dumka, available at: http://www.history.org.ua/?termin=Industrialne_suspilstvo
2. Marks, K. Enhels, F. (1963), Tvory [Writings]. Kyiv: Derzh. vyd. polit. lit USSR.
3. Marks, K. Enhels, F. (1963), Tvory [Writings]. Kyiv: Derzh. vyd. polit. lit USSR.
4. Bernstein, E. (1901), Wie ist wissnenschaftlicher Sozialismus moglich. В.
5. Gildebrand, B. (1860), Politekonomiya nastoyashchego i budushchego [Political economy of the present and future]. SPb.
6. Shumpeter, Y. (1995), Kapitalizm, sotsializm i demokratia [Capitalism, socialism and democracy]. Kyiv: Osnovy.
7. Rostow, W.W. (2003), The Five Stages of Growth. Development and Underdevelopment: The Political Economy of Global Inequality. CO: Lynne Rienner Publishers.
8. Gelbreyt, D. (2004), Novoye industrialnoye obshchestvo [New industrial society]. Moskva, available at: <https://gtmarket.ru/library/basis/5021>.
9. Inozemtsev, V.L. (1988), Za desyat let. K kontseptsii postekonomicheskogo obshchestva [For ten years. To the concept of post-economic society]. Moskva: Academia.
10. Masuda, Y. Computoria. The Information Technology Revolutionю. Oxford: Blackwell.
11. Martin, W.J. (1995), The Global Informaiton Society. Aldershot, AsliebGower; Brokfield, Vt. USA, Gower.
12. Tapskott, D. (1999), Elektronno-tsifrovoye obshchestvo [Electronic-digital society]. K.: INT-press; M.: Refl-buk.
13. Inozemtsev, V. Paradoxy postindustrialnoy ekonomiki (investitsii. proizvoditelnost i khozyaystvennyy rost v 90-e gody) [Paradoxes of the post-industrial economy (investment, productivity and economic growth in the 1990s)]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya*, vol. 3, pp. 3–11.
14. Sakayya, T. (1999), Stoimost. sozdavayemaya znaniyem. ili Istoriya budushchego. Novaya postindustrialnaya volna na Zapade: Antologiya [The value created by knowledge, or the history of the future. The New Post-Industrial Wave in the West: An Anthology]. Moskva: Academia, available at: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1337.html
15. Kreibich, R. (1986), Die Wissenschaftsgesellschaft: von Galilei zur High-Tech-Revolution. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
16. Inozemtsev, V.L. (2000), Sovremennoye postindustrialnoye obshchestvo: priroda. Protivorechiya. Perspektivy : monografiya [Modern post-industrial society: nature, contradictions, prospects: monograph]. Moskva: Logos.

УДК 330.111.4:001

JEL O30

Федорова Наталя Євгенівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет». **Історичне підґрунтя теорії постіндустріалізму.**

В статті досліджується еволюція теорії постіндустріалізму в контексті аналізу підходів до визначення стадії суспільного розвитку, наступної за індустріальною (капіталістичною, буржуазною). Встановлено, що на тлі великої кількості версій назви стадії розвитку суспільства, наступної за індустріальною, в науковій літературі відсутнє її усталене визначення. Доведено, що найбільш логічною й оптимальною назвою для суспільства, наступного за індустріальним, був би термін «постіндустріальне суспільство», оскільки існуючі теорії нового суспільства розвиваються в межах одного напрямку – постіндустріалізму як теорії, що описує розвиток суспільства на стадії, що наступна за індустріальним суспільством.

Ключові слова: індустріальне суспільство, постіндустріалізм, постіндустріальне суспільство, постіндустріальна економіка, соціально-економічний розвиток суспільства.

UDC 330.111.4:001

JEL O 30

Natalia Fedorova, Ph. D (Econ.), Associate Professor, SHEI Ukrainian State University of Chemical Technology.**Historical basis of the theory of post-industrialism.**

The article examines the evolution of the theory of post-industrialism in the context of the analysis of approaches to determining the stage of social development following the industrial (capitalist, bourgeois) stage. It has been established that, against the background of a large number of versions of the name of the stage of the development of society, which follows the industrial one, there is no established definition of it in the scientific literature. Currently, there are many interpretations of this newest era, depending on the criterion that is taken as the basis of the analysis: it is a post-industrial society, information society, information economy, new economy, knowledge economy, the economy of needs, etc. Such a variety of names indicates the absence of a unified approach to the analysis of the process of the formation and development of a new society. It requires a deeper theoretical understanding because the definition of the essence, characteristics, and forms of manifestation of a new stage of social development opens up prospects for a deeper understanding of its features as an environment where the entire complex social-economic relations of society. It has been proven that the most logical and optimal name for the society following the industrial one would be the term "post-industrial society" since the existing theories of the new society develop within one direction – post-industrialism as a theory describing the development of society at the stage following the industrial society. Unlike other approaches that consider the new era in opposition to other forms of management, which emphasize the revolutionary nature of social transformations, the concept of post-industrialism lacks such categoricalness and thinks of the new society as a logical continuation of the industrial era, as a new stage of social evolution.

Key words: industrial society, post-industrialism, post-industrial society, post-industrial economy, socio-economic development of society.